

Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája
Előszó a második kiadáshoz és Bevezetés
Felkészülési segédlet

1.) Kant élete

Immanuel Kant 1724 április 22-én született Königsbergben, a mai Kaliningrádban. A Königsbergi Egyetemen a filozófia mellett teológiát, matematikát és fizikát hallgatott. Érdeklődését különösen Martin Knutzen (1713-1751) előadásai keltették fel, egy olyan gondolkodóé, aki a német filozófiai szellemet uraló Christian Wolff metafizikai tanítását a korabeli matematikai természettudománnyal, elsősorban Newton felfogásával próbálta ötvözni. Knutzen maradandó hatásának tudható be, hogy az ifjú Kant első írásai szinte kivétel nélkül természettudományi kérdésekről szóló értekezések. Tulajdonképpen csak a hatvanas években helyeződik át írásainak súlypontja a természettudomány felől a filozófia kérdései felé, amikor is gyors egymásutánban jelennek meg azok a művek, amelyekben klasszikus metafizikai és morálfilozófiai kérdésekben próbál állást foglalni.

1755-től magiszterként ad órákat a Königsbergi Egyetemen, de növekvő híre és elismertsége ellenére nem jut katedrához. Szűkös körülményei miatt kénytelen a königsbergi királyi kastélykönyvtárban állást vállalni, ahol nyolc éven keresztül alkönyvtárosként dolgozik szerény jövedelemért, miközben egyetemi magánóráit is megtartja. Csak 1770-ben, tehát viszonylag későn, 46 évesen jut professzori kinevezéshez. A logika és metafizika rendes tanárává kinevezett Kant székfoglaló értekezése, amely *Az érzékelhető és értelemmel fölfogható világ formájáról és elveiről* címet viselte, tulajdonképpen már a kritikai fordulat előhírnökének tekinthető. *A tiszta ész kritikája* 1781-ben lát napvilágot, s a következő, rendkívül termékeny évtizedben sorra egymás után jelennek meg a criticizmus legfontosabb művei, az 1790-es években pedig kisebb tanulmányok egész sorozata.

Életének utolsó évtizedében írásainak hangja elkomorul. Egyre másra olyan problémákba ütközik, amelyek részben a criticizmus rendszerének kereteit feszegetik nyugtalanító módon, részben pedig az emberről mint autonóm erkölcsi lényről vallott korábbi, racionalista és derülátó képével nem egyeztethetők össze.

Kant gondolkodását talán legáltalánosabban a kiegyenlítésre való törekvés jellemzi. Jól értett ahhoz, hogy álláspontokat világosan átlásson, tömören összefoglaljon, mintegy kívülről ütköztesse őket, majd az ellentétet valamilyen új szempont alapján elsimítsa. A fizikai természettudományban például két elmélet küzdött egymással: a Descartes és követői által képviselt deduktív és matematikai módszer került szembe a Galilei és Newton, de már Bacon által is képviselt állásponttal, ami a tiszta dedukció elutasítása mellett állt ki. Kant elmélyült ismeretekre tesz szert a vitázó felek álláspontjában, de sem az egyik, sem a másik oldal mellett nem teszi le a voksát. Az ő útja az ellentétek feloldása felé vezet, ám ezen közben meg is haladja az ellentétes álláspontok gondolati horizontját.

2.) A kritikai fordulat

Kant hosszú, 11 éves gondolati érlelés után jelenteti meg kritikai rendszerének első művét, *A tiszta ész kritikáját* (1781). A bő évtizedes gondolkodói munka eredményeként azonban nem csak ez a mű, hanem a rendszer egésze születik meg fő vonalaiban. Nem véletlen, hogy miután ezt a – leveleiben így fogalmaz – „kösziklát”, amit a metafizika és ismeretelmélet kapcsolatának tisztázása jelentett a tiszta ész kritikájának formájában, elhárította útjából, életének legtermékenyebb évtizede következett. Sorra jelennek meg a nagy művek: *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel* (1783), *Az*

erkölcsök metafizikájának alapvetése (1785), *A természettudomány metafizikai indító elvei* (1786), *A tiszta ész kritikájának* második, átdolgozott kiadása (1787), *A gyakorlati ész kritikája* (1788), *Az ítélőerő kritikája* (1790), *A vallás a puszta ész határain belül* (1793).

A székfoglaló értekezésből már kibontakozik Kant álláspontja: a metafizikát, noha végtelen vitatkozások küzdőtere, nem elvetnünk kell a szkeptikusok módjára, hanem megreformálnunk. *A tiszta ész kritikája* a metafizika és a gondolkodás történetének egyik legjelentősebb reformjára vállalkozott. Kant az ész érdekét a következő híres kérdésekben foglalta össze: 1. Mit lehet tudnom? 2. Mit kell tennem? 3. Mit szabad remélnem? Az elsőre az elméleti, vagyis a megismerés lehetőségeit és határait kutató filozófia válaszol (*A tiszta ész kritikája*). A másodikra a gyakorlati, vagyis erkölcsi kötelességeket feltáró gondolkodás (*A gyakorlati ész kritikája*). A harmadikra pedig részben az erkölcsfilozófiai, részben a vallásfilozófiai művek. Ezeket a kérdéseket időnként kiegészíti egy negyedik kérdéssel, ami így hangzik: 4. Mi az ember? Valójában nem kiegészítésről van szó, hanem egy olyan végső kérdéstről, ami az első hármat is magában foglalja. Kant kritikai fordulatának lényege, hogy a filozófiai gondolkodást végleg emberi alapokra helyezi. Csakis az ember, e véges eszes lény sajátos antropológiai meghatározottságai felől tudunk válaszolni a metafizika és az erkölcsfilozófia fő kérdéseire. Ezért is szokták a kanti filozófia egészét *antropológiai fordulatként* ábrázolni, ami nem az emberre vonatkozó tudomány megszületését jelenti, bár ettől nem független, hanem az ember radikális végességének meghatározóvá válását a gondolkodásban.

A végesség középpontba állításával függ össze a fordulat egy másik jelzője: a kritikai. Mit jelent a „kritika” a művek címében és a kriticizmus egészében? A kritika a Kant által használt értelemben azoknak a határoknak a kijelölése, ameddig jogosult módon alkalmazhatjuk az ész fogalmait és következtetéseit: a kritika tehát az igaz ismeretek körének kijelölésére utal. Ha úgy tetszik, a hagyományos metafizika spekulatív igényeinek bírálatairól van szó, de Kant gondolatmenetét nem a korábbi metafizikai tételek megcáfolása vezeti, hanem az ész igényeinek elbírálása, ami olyan elengedhetetlenül fontos fogalmak sorsáról dönt, mint igazság, szabadság, lélek, világtrend és Isten.

Kant elméleti filozófiájának alakulásában meghatározó szerepet játszott Hume szkeptikus érvelése. A skót gondolkodó felébresztette Kantot dogmatikus szendergéséből, mégsem tudta meggyőzni a metafizikai állítások tartalmatlanságáról. Kant olyan megoldást keresett, ami egyszerre védhető a hume-i szkepszis erőteljes támadásától, és mégsem mond le a metafizika végső kérdéseket tisztázó igényéről. *A tiszta ész kritikája* így kettős célt tűz maga elé: visszautasítani az ész természetes hajlamánál fogva dogmatikus tendenciáját, vagyis azt a korábbi metafizikára jellemző tendenciát, hogy az ész legitimitásának határait és feltételeire való rákérdezés nélkül gondolkodjanak; és ugyanúgy visszautasítani – a dogmatizmus túlkapásaival szemben jogos – hume-i fellépést, ami az ész használatának túlságosan negatív kritikáját adja. Kantnak tehát az ész jogosulatlan kiterjesztése és szkeptikus elutasítása között kellett kijelölnie egy lehetséges középutat, ami az ész helyes és jogosult használatának bemutatásában áll.

A metafizikának ezt a reformját csak úgy hajthatta végre, ha a megközelítés egész horizontját, a kérdések nézőpontját változtatta meg radikálisan. Nem egyszerűen a hagyományos metafizika kiegészítéséről van tehát szó, hanem a kérdés irányának megváltoztatásáról. Joggal hasonlítja Kant ezt a radikális nézőpontváltást Kopernikusz csillagászati fordulatához. Ám amíg Kopernikusz kimozdította az embert a világegyetem középpontjából, Kant – hasonlóan radikális fordulattal – éppen hogy az embert helyezte a gondolkodás középpontjába. A végtelen isteni értelem nincs ráutalva a szemléletre, egy isteni elme ugyanis közvetlenül létrehozza azt a dolgot, amit elgondol. Az emberi értelem azonban véges és épp ezért rá van utalva az érzéki szemléletre, amelyen keresztül számára egyáltalán dolgok adódhatnak. Nem követhető tehát az az út, ami racionalista módon a fogalmak

elemzéséből próbál belátásokhoz jutni a létezéssel kapcsolatban. Ugyanakkor helytelen az empiristák álláspontja is, ami szerint fogalmainkat a tapasztalatból nyerjük elvonással és általánosítással, hiszen ez alapján nem tudnánk olyan fontos tudományok létét megmagyarázni mint a logika és a matematika. Kant tehát a tapasztalat leírásában az emberi végességre helyezi a hangsúlyt és nem enged sem a racionalizmus, sem az empirizmus szélsőségeinek. Teljesen megváltoztatja a gondolkodás perspektíváját és ezt az új filozófiát *transzcendentális filozófiának* nevezi.

Ez az új megközelítés az egész metafizika sorsát ennek a középponti kérdésnek a megválaszolásához kapcsolja: „milyen alapon nyugszik a tárgy és a képzet viszonya?” Minden korábbi filozófia abból a magától értetődőnek vélt feltevésből indult ki, hogy a megismerés során elménk igazodik a megismerés tárgyához. Elménk azonban nem passzív leképezője a valóságnak, ám – éppen végessége miatt – nem is teremtője annak. Kant javaslata tehát az, hogy fordítsuk meg a sorrendet és tegyük fel, hogy nem az elme igazodik a tárgyakkhoz, hanem a tárgyak igazodnak a megismerésünkhöz. A Kant által kidolgozott transzcendentális idealizmus a következő előfeltevésekre épül: 1) a dolgok az elmétől független módon léteznek, 2) számunkra jelenségként jelennek meg, 3) ám a jelenségekben tapasztalható rend nem a dolgok sajátja, hanem az emberi elme aktivitásának köszönhető. Elménk nem teremt a dolgokat, de nagyon is meghatározza, hogy ezek a dolgok milyen formában, milyen rendben és milyen törvényeket követve jelennek meg a számunkra. A természet törvényeinek forrása tehát az értelem – ez a nagyjelentőségű gondolat áll a transzcendentális fordulat középpontjában. „*Transzcendentálisnak* nevezek minden ismeretet – olvashatjuk a TÉK bevezetésében -, mely nem magukkal a tárgyakkal foglalkozik, hanem a tárgyakra irányuló megismerésünk módjával, amennyiben ez a megismerés *a priori* lehetséges.” (Kant 1781/2004: 69)

A transzcendentális filozófia tehát az emberi megismerés lehetőségfeltételeire irányuló vizsgálódás. Mivel abból a feltevésből indul ki, hogy a számunkra megjelenő tárgyak valamilyen módon igazodnak megismerő képességeinkhez, ezért azt kutatja, hogy hogyan lehetségesek olyan állítások, amelyek 1) nem pusztán fogalmi elemzésből erednek, vagyis ismeretbővítők, ám 2) mégsem az érzéki tapasztalatból származnak. Ehhez először a lehetséges ítéleteink szerkezetének vizsgálatát végzi el és arra a belátásra jut, hogy minden ítéletünk meghatározható az *a priori* / *a posteriori* és az analitikus / szintetikus szembeállítások segítségével. Empirikus, vagyis *a posteriori* tapasztalati ítéleteink minden esetben hozzá tesznek valamit az ítélet alanyához, vagyis ismeretbővítők, kanti kifejezéssel szintetikusak. Ítéleteink egy másik csoportja független az érzéki tapasztalattól és tisztán értelmi belátáson alapul: az ilyen logikai ítéletek egytől-egyig *a priori*, vagyis tapasztalattól független ítéletek. Kant példája ez utóbbira a „Minden test kiterjedt”, ami analitikus ítélet, hiszen a kiterjedés fogalma nem tesz hozzá semmit a test fogalmához, ugyanis már benne foglaltatik abban. Egy ilyen ítélet egyszerre *a priori*, mivel független a tapasztalattól, és analitikus, mivel a predikátum fogalma benne foglaltatik az ítélet alanyának fogalmában. Nem lehetségesek analitikus és *a posteriori* ítéletek, mert az empirikus ítéletek mindig hozzátesznek valamit az ítélet szubjektumához. Az ítéletek felosztásának azonban van egy negyedik lehetősége, amelynek feltevésével Kant meghaladta mind az empirista, mind a racionalista filozófia horizontját, az előbbieket ugyanis az *a posteriori* szintetikus ítéleteket, az utóbbiak az *a priori* analitikus ítéleteket tekintették alapvetőnek. Kant szerint az egész transzcendentális filozófia vállalkozása azon áll vagy bukik, hogy lehetségesek-e *a priori* szintetikus ítéletek, amelyek úgy ismeretbővítők, hogy nem a tapasztalatból származnak és úgy *a priori*ak, hogy nem logikai következtetésen alapulnak. Az *a priori* ismereteknek két ismérvük van: szükségszerűség és általános érvényűség. A kérdés mármint az, hogy vannak-e olyan *a priori* ítéleteink, amelyek nem analitikus úton jönnek létre, vagyis szintetikus módon hozzátesznek valamit a szubjektumhoz. Kant arra a belátásra jut, hogy nem egyszerűen van

néhány ilyen *a priori* szintetikus ítélet, hanem minden elméleti tudomány alapjaiban ilyen ítéletekre épül.

Vegyük például a matematikát. A matematika egésze fogalmi tudomány, fogalmak konstrukciójára épül, ez a geometriában szerkesztést, az aritmetikában műveletek végzését jelenti. Ám a fogalmi konstrukció minden esetben a szemlélet valamilyen formájához tartozó szintézist jelent. Azt gondolhatnánk, hogy egy egyszerű aritmetikai összefüggés tulajdonképpen a benne szereplő számok pusztán fogalmi elemzéséből vezethető le. Kant azonban megmutatja, hogy ez nem így van. A $7+5$ összeadásnál nem a 7-es szám és az 5-ös szám fogalmi elemzése útján jutok a végeredményhez. „Túl kell lépnem e fogalmakon, a kettő valamelyikének megfelelő szemléletet kell segítségül hívnom, például az öt ujjamat, vagy öt pontot, és a szemléletben adott 5-höz lépésről lépésre haladva, részenként hozzáadnom a 7 fogalmához.” (Kant 1781/2004: 62) Mivel minden aritmetikai eljárásban támaszkodunk a szemléletben lezajló szintézisre, ezért minden aritmetikai tétel szintetikus. A geometriában még könnyebb kimutatni az ítéletek szintetikus jellegét. A geometriában ugyanis szerkesztünk, a szerkesztés pedig nem más mint valóságos vagy képzeletbeli alakzatok megrajzolása. A geometriában a fogalmakhoz elkerülhetetlenül szemlélet társul.

Érdekesebb esetet kínálnak a fizikai természettudományok, mert könnyen azt gondolhatnánk, hogy a természetre vonatkozó ismereteink az érzéki tapasztalatból származnak. Kant azonban megmutatja, hogy például a newtoni fizika alaptételeit nem a tapasztalatból nyerjük, hanem épp ellenkezőleg: szükségszerű és általános érvényű tételekként vezérfonalat szolgáltatnak a tapasztalat értelmezése számára. *A priori*ak tehát, ugyanakkor ismeretbővítők is, mivel nem fogalmakból származnak analitikus kifejtéssel. Így például az a törvény, hogy az anyag mennyisége a testi világ minden változása során állandó marad, szintetikus, mert az anyag fogalma nem tartalmazza a megmaradást (gondoljunk a párolgásra). „Így hát valójában túllépek az anyag fogalmán, és *a priori* módon hozzágondolok valamit, amit nem gondoltam benne magában.” (Kant 1781/2004: 64) A newtoni mechanika axiómái egytől egyig ilyen *a priori* szintetikus ítéletek.

Kant számára azonban az válik világossá, hogy a metafizika ismeretbővítő, ugyanakkor szükségszerű és általános érvényű tételei még a fizika axiómáinál is egyetemesebb érvényű elvei a tapasztalatnak és a természet vizsgálatának. Például az a szintetikus *a priori* tétel, hogy „mindennek, ami történik, oka van”, vagyis az okság elvének érvénye átfogóbb egy-egy tudomány hatókörénél és az emberi tapasztalat egészére érvényes. A metafizika tehát minden lehetséges emberi tudás és tapasztalatszerzés legátfogóbb szintetikus *a priori* ítéleteit kutatja fel, azokat a tételeket, amelyekre hallgatólagosan támaszkodik és amelyek alapján egyáltalán lehetségessé válik a tiszta matematika és a tiszta természettudomány.

A transzcendentális filozófia vizsgálódásai tehát megmutatják az elmeműködésnek azt a strukturált alapszerkezetét, aminek az alapján lehetségesek *a priori* szintetikus ítéletek. Ezzel Kant megmenti a metafizikát és biztosítja a jogosult észhasználatot a túlzó szkepticizmus és a kritikátlan dogmatizmus között. A transzcendentális idealizmus arra a meglepő és valójában forradalmian új feltevésre épül, hogy rá vagyunk ugyan utalva az érzéki tapasztalatra, ám az érzékiségen keresztül megjelenő világ nem nyers és rendezetlen, hanem mi magunk formáljuk a számunkra megjelenő jelenségeket szabályoknak és törvényeknek engedelmeskedő természetté. *Az emberi elme a természet törvényadója. A tiszta ész kritikájának* első fele ennek a tételnek a részletes bemutatását és az igazolását szolgálja, a második fele pedig a metafizika lehetőségeinek határát jelöli ki.

3.) A megismerés elemi összetevői

A transzcendentális filozófia alap gondolata az, hogy a megismerésnek két egymástól különböző és egymásra visszavezethetetlen forrása van: érzékiség és értelem. Az érzékiséghez tartozik a receptivitás képessége, amivel a minket afficiáló dolgok „hatásait” fogadjuk. Az értelem pedig ezzel szemben a spontaneitás képessége, amivel az érzékek által szolgáltatott adatokat megformáljuk. Az emberi, véges megismerés csak e két képesség együttműködésével jöhet létre. A transzcendentális filozófia elsődleges feladata tehát a megismerésben résztvevő elemi összetevők elkülönítése és bemutatása.

A transzcendentális esztétika az érzéki szemlélet, az érzékelés (aisthészisz) bemutatására vállalkozik. Az érzéki szemlélet nem csak kaotikus és nyers érzéki anyagot szolgáltat az értelmi megformálás számára. Maga a szemlélet is rendelkezik olyan sajátos formákkal, amelyek nem vezethetők le a tapasztalatból: a szemlélet *a priori* formái a tér és az idő. Kantnak ez a mérész állítása szemben áll a metafizika és a fizika azon meggyőződésével, ami szerint a tér és az idő a világban létező dolgok abszolút, emberi megismeréstől független tulajdonságai, vagy ezen dolgok viszonyrendszerei, illetve az ilyen, a dolgok között fennálló viszonyok keretei. A jelenségek térbeli és időbeli rendezettségét tehát nem magyarázhatjuk a tapasztalattal, fordítva viszont jogosan állítható: a számunkra megjelenő jelenségek mind a szemlélet eredendő formáiban, a térben és az időben rendeződnek el.

Itt érdemes említést tenni a kanti filozófia talán legismertebb megkülönböztetéséről: jelenség és magánvaló különbségéről. A dolgok, ahogyan magukban vannak, függetlenül léteznek a mi elménktől, ám ahogy megjelennek a számunkra, a szemlélet és a gondolkodás *a priori* formái által meghatározott „jelenségként” jelennek meg. A „magánvaló dolog” [Ding an sich] fogalma ezért csupán határfogalomként értelmes az emberi megismerés számára. Az elméleti ész azonban nem tehet kijelentéseket a magánvalóval kapcsolatban – ez utóbbi tétel a kritizmus legfőbb hozadéka a dogmatikus filozófiákkal szemben. A magánvalónak persze már az elgondolni tudása is súlyos problémákat vet fel, ezért elsősorban ez a fogalom volt a kritizmust bírálók legfőbb célpontja. A magánvaló dolog és a jelenség megkülönböztetése nélkül azonban a transzcendentális filozófia egész vállalkozása megkérdőjeleződne.

4.) Az ismeretek típusai

Az ismeretek végső elemeinek második csoportját a gondolkodás *a priori* formái, vagyis a tiszta értelem kategóriái képezik. Kant hosszú és bonyolult fejtegetésekben jut a tiszta értelem funkcióit taglaló transzcendentális analitika legfontosabb eredményéhez: a kategóriák táblázatához. Két út vezet el ide. Az egyik a „transzcendentális dedukciót” tárgyaló fejezet, amely a TÉK talán legfontosabb és egyben legnehezebb része is. Nem véletlen, hogy Kant a mű második kiadásában teljesen átírta ezt a fejezetet. A dedukció fejezetet röviden összefoglalni igen kockázatos vállalkozás, de talán nem lehetetlen: minden ismeretünk szemléletek és fogalmak egyesítéséből származó képzet (Vorstellung). A hangsúly itt a különemű sokféleség egyesítésén van: a tudat minden egyes képzet esetén *szintézist* végez, a szintézis elvégzéséhez pedig szükség van egy szintetizáló egységre. Minden lehetséges képzetemet kísérmie kell az „én gondolom” képzetének. Minden szintézis végső alanya ezért az öntudat, hiszen minden képzet az én képzetem: Kant ezt a végső egységet az „appercepció eredeti szintetikus egységének” nevezi. Erről az egységről nincs tudásom, ugyanúgy, ahogy a magánvaló dolgokról sem, viszont kénytelen vagyok feltételezni, hogy a tapasztalásban mutatkozó szintetizáló tevékenységet magyarázhassam. A szintetizálás alapjául szolgáló eredeti egység megmutatása után a dedukció második lépése annak kimutatása, hogy a szintézis lehetetlen az értelem kategóriái nélkül. Nincs olyan szintetizált képzet, ami ne lenne valamilyen módon megformálva, az elemi formákat pedig az értelem

fogalmi biztosítják. Nagyon leegyszerűsítve: ha érzéki benyomások egy csoportját valamilyen dologként ismerem fel, akkor már alkalmaztam a szintézisben például az egység, valamint a szubsztanciális létezés kategóriáit. Egy teljességgel artikulálatlan érzéki tapasztalat tulajdonképpen elgondolhatatlan: álomnál is kevesebb lenne, ahogy Kant fogalmaz. Minden tapasztalat valamilyen fokú felismerést jelent, a felismerés pedig már hordozza a fogalmiság mozzanatát. Nem lehetséges tehát tárgytapasztalat az értelmi kategóriák nélkül.

A kategóriákhoz vezető másik út nem a kategóriák kiküszöbölhetetlen közreműködését, hanem az alapkategóriák sajátos rendjét adja meg. Az értelmi fogalmak ugyanis nem véletlenszerűen és tetszőlegesen látják el formával a szintetizálandó sokféleséget. Azoknak az *a priori* értelmi formáknak a sajátos rendje, amelyek már semmi másra és egymásra sem vezethetők vissza, Kant meggyőződése szerint az ítéletfunkciók tüzetes vizsgálata révén tárható fel. A képzetek egymáshoz kapcsolásának alapvető formái az ítéletek, ha tehát megvizsgáljuk milyen típusú elemi ítéletekben zajlik a gondolkodásunk, akkor vezérfonalat kapunk a szintetizáló formák, vagyis a kategóriák vonatkozásában. Kant a kategóriatáblázat felállítását tekintette a transzcendentális filozófia egyik legnagyobb újdonságának, és úgy vélte, hogy első ízben sikerült szakítani az Arisztotelésztől örökölt kategóriatannal. Minden egyéb (akár tiszta, akár érzéki) fogalom az értelemnek ezekre az alapkategóriáira épül.

5.) A metafizika sorsa

Ahogy arra emlékezhetünk, Kant a transzcendentális filozófia révén nem leszámolni akar a metafizikával, hanem kivezetni a metafizikát önmagával meghasonlott, válságos állapotából. A mű második része, vagyis a „Transzcendentális dialektika” című rész vállalja a metafizika fő kérdéseivel, a lélek halhatatlanságával, a szabadsággal, a világgal és Isten létevel kapcsolatos számvetést. A transzcendentális filozófia egyik alaptézise szerint megismerésről csak érzékiség és értelem együttműködésekor beszélhetünk. Ahogy Kant fogalmaz: „Tartalom nélkül üres a gondolat, fogalom nélkül vak a szemlélet” (Kant 1781/2004: 106). Ez a belátás rendkívül jelentős a metafizika egészére nézve és ebből érthetjük meg a kritizmus metafizikai álláspontját: a metafizika legfőbb kérdéseire emberi álláspontból nem adható válasz. Kant azért utasítja el a lélekre, a világegészre és istenre vonatkozó – a gondolkodásban egyébként természetes módon felbukkanó – kérdésekre a választ, mert csupa olyan fogalomról van szó, amelyek számára semmilyen esetben sem adható szemléleti fedezet. A világ egésze nem tehető szemlélet tárgyává, a dogmatikus gondolkodás mégis megpróbált spekulációkba bocsátkozni a világ terjedelmét, alkotóelemeit és természetét illetően. Értelem és ész különbsége itt meghatározóvá válik. Az értelem fogalmi az egyes konkrét tapasztalatokban meghatározóak, az ész ezzel szemben az a képességünk, amely a fogalmak totalitását célozza meg. Az ész metafizikai használatát rendszerint ezek a totalitásképzetek csábítják olyan területekre, ahol a gondolkodás elszakad a szemlélettől és üres spekulációkba téved. Kant a kritikai filozófia legfőbb feladatát abban látta, hogy megvonja a határt a jogos ismeret területe és a jogtalan spekuláció szférája között. A végkövetkeztetés az, hogy az elméleti ész szempontjából a végső metafizikai kérdésekre sem pozitív, sem negatív választ nem adhatunk, hiszen túllépnénk a lehetséges ismeret határain. Ezek a kérdések ugyanakkor nem értelmetlenek: nagyon is lényegesek a gyakorlati filozófia szempontjából.

Ullmann Tamás

Bibliográfia:

Kant, Immanuel 1781/2004: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest: Atlantisz.

Cassirer, Ernst 2001: *Kant élete és műve*. Budapest: Osiris.

Tengelyi László 1988: *Kant*. Budapest: Kossuth.

Ellenőrző kérdések (e kérdések a felkészülést segítik, a kollokvium kérdéseivel nem feltétlenül egyeznek meg):

1. Mit jelent a „kriticizmus” kifejezés?
2. Mit jelent az antropológiai fordulat?
3. Mit kutat a transzcendentális filozófia?
4. Hogyan érti Kant a kopernikuszi fordulat kifejezést?
5. Hogyan vélekedik Kant a metafizika sorsát illetően?
6. Mi a szerepe az *a priori* szintetikus ítéleteknek *A tiszta ész kritikájában*?
7. Miért állítja azt Kant, hogy a matematika *a priori* szintetikus ítéletekre épül?
8. Mik az *a priori* szintetikus ismeretek legfőbb ismérvei?
9. Mi a megismerés két forrása Kant szerint?
10. Mennyiben vitatja Kant álláspontja Hume felfogását?
11. Mit jelent az, hogy az emberi elme a természet törvényadója?
12. Hogyan különbözteti meg Kant a magánvaló dolgot és a jelenséget?
13. Mit jelent a transzcendentális idealizmus?
14. Hogyan lép túl Kant a racionalizmus és az empirizmus szembenállásán?
15. Miben áll az *a priori* és az *a posteriori* ítéletek különbsége?
16. Miben áll a szintetikus és az analitikus ítéletek különbsége?
17. Adjon példákat *a priori* szintetikus ítéletekre.
18. A fizika törvényei milyen típusú ítéletek Kant szerint?
19. Mik a metafizika legfőbb kérdései?
20. Lehetséges-e ismeretelméleti alapon állást foglalni a metafizika legfőbb kérdéseiben?